

Головата А.О.

Методичні аспекти навчання географії учнів допоміжних шкіл (1945 – 1990 рр.)

Головата Альона Олександрівна, аспірантка кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти Донбаський ВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет", м. Слов'янськ, Україна

Анотація. На основі конструктивно-критичного аналізу експериментальних досліджень, наукових праць та методичних посібників висвітлено складний історичний процес розвитку методики навчання географії дітей із вадами розумового розвитку в Україні з 1945 по 1990 роки. Розглянуто вплив заполітизованості змісту освіти на розвиток географічної освіти розумово відсталих учнів в Україні у визначений період. Проаналізовано наукові здобутки вчених, на основі яких було створено теоретико-методологічну базу шкільної географічної освіти учнів із вадами розумового розвитку в Україні.

Ключові слова: шкільна географічна освіта, учні з інтелектуальними вадами, експериментальне дослідження, методика навчання географії

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства дедалі гостріше постають питання модернізації змісту, форм, методів та організації навчання географії дітей із інтелектуальними вадами. Підґрунтям для розв'язання цього складного комплексу завдань є всебічне вивчення історичного досвіду організації географічної освіти в допоміжних школах України та глибоке осмислення наукового доробку видатних учених минулого з погляду сьогодення. "Історико-педагогічний підхід до вивчення досвіду, нагромадженого теорією та практикою спеціального навчання й виховання учнів з розумовою відсталістю, - зазначає Л. К. Одинченко, - є найважливішим джерелом для узагальнення наявних теоретичних положень олігофренопедагогіки. Він допомагає в інтерпретації сутності корекційної роботи, дидактичних основ її реалізації в побудові навчально-виховного процесу" [5, с. 4].

Короткий огляд публікацій з теми. Цінними для нашого дослідження є праці визначних вчених-дефектологів В.О. Грузинської, В.О. Липи, Т.Й. Пороцької, В.М. Синьова, що створюють теоретико-методологічну базу шкільної географічної освіти учнів з вадами розумового розвитку.

Особливе значення мають експериментальні роботи І.М. Бажнокової, Т.М. Головіної, В.С. Ликого, О.І. Липецької, Т.М. Федорової та ін., в яких розкриваються особливості оволодіння розумово відсталими учнями географічними знаннями і практичними вміннями; науково обґрунтовано і доведено можливість коригування їхньої пізнавальної діяльності в умовах удосконалення змісту, методів, засобів, організаційних форм навчання географії.

Значний інтерес для нас становили науково-методичні роботи А.В. Жагрової, Ю.К. Зубриліна, Р.Б. Каффеманаса, Т.М. Ліфанової, Т.І. Процко, З.В. Свирідової, Є.Ф. Сегалевич тощо, які присвячені різним аспектам навчання географії учнів з вадами розумового розвитку.

У дефектологічній літературі існують фундаментальні дослідження, присвячені історичним процесам становлення та розвитку навчання та виховання дітей із вадами розумового розвитку (В.І. Бондар, В.В. Золотоверх, Л.К. Одинченко, М.О. Супрун, О.Е. Шевченко). Однак історико-педагогічний доробок сучасних істориків олігофренопедагогіки недостатньо характеризує генезис методичних основ навчання географії в допоміжній школі України в період 1945 – 1990 рр., тому **метою** нашої статті є висвітлення складного історичного процесу розвитку методики навчання географії дітей із вадами розумового розвитку в Україні, а

також короткий огляд основних праць учених у цьому напрямку.

Матеріали та методи. Для досягнення поставленої мети ми використовували наступні методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, систематизація та ін.) та науково-історичні (описово-аналітичний; хронологічний та історико-структурний), що дало можливість простежити розвиток методики навчання географії розумово відсталих дітей в Україні (1945–1990 рр.) в динаміці, змінах і часовій послідовності.

Результати та їх обговорення. У повоєнні роки діяльність учених-дефектологів та методистів було зорієнтовано на поліпшення якості шкільної географічної освіти дітей із вадами розумового розвитку. Попри складні економічні умови (зокрема недостатнє фінансування наукових пошуків) було вдосконалено навчальні плани та програми з географії, відповідно до них розроблено й перевидано підручники для всіх класів допоміжних шкіл.

Ухвалення Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р. Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» стало важливою подією для подальшого розвитку спеціальної освіти в Україні. У зв'язку з реформою перед допоміжною школою постали нові завдання, до найважливіших з яких відносилися вдосконалення методів навчання й посилення комуністичного виховання учнів. Результатом цього стало значне посилення ідеологічної спрямованості навчальних книг та посібників для учнів. Тенденція до поглиблення заполітизованості змісту навчання дітей, яку спостерігаємо у ці роки, перешкоджала вихованню в них національної духовності та культури, любові до УРСР як своєї Батьківщини.

У процесі аналізу історичної літератури та архівних джерел було з'ясовано, що протягом 1950-х років питання спеціальної методики навчання географії майже не розроблялися. У цих умовах вчителі допоміжних шкіл змушені були спиратися на ту методику, що знайшла втілення в масовій школі. Використання форм роботи, засобів та методів навчання, неадаптованих до пізнавальних можливостей учнів із інтелектуальними вадами, призвело до зниження рівня їх географічних знань.

Актуальності поступово набуває питання розробки методики навчання географії, особливо плідними у цьому відношенні були 1960–1980-ті роки. Увага вчених-дефектологів на початку 60-х років ХХ ст. спрямовувалася до питань організаційних форм навчаль-

но-виховного процесу з географії в допоміжних школах (Т.Й. Пороцька), прийомів активізації розумової діяльності учнів на уроках географії (В.М. Синьов), що сприяло підвищенню ефективності їх навчання.

Кінець 1960-х років ознаменувався якісними змінами в науково-методичній роботі в галузі спеціальної освіти. В цей час було здійснено низку експериментальних досліджень з окремих питань корекції розвитку розумово відсталої дитини, спільною ознакою яких стало доведення провідної ролі в цьому процесі навчання й пошуки оптимальних педагогічних умов, за яких корекційний вплив на учнів відбувається найефективніше.

Значний внесок у вивчення проблеми формування в розумово відсталих школярів умінь встановлювати причинно-наслідкові відносини між явищами природи на уроках географії в Україні належить В.М. Синьову. Впровадження результатів його експериментального дослідження щодо особливостей логічного мислення учнів із інтелектуальними вадами, системи методів навчання та методики викладання географії в практику спецшкіл сприяло підвищенню рівня усвідомлення та засвоєння учнями географічного матеріалу, розвитку логічного та абстрактного мислення, пам'яті, уваги, мовлення; дало змогу розширити, поглибити й систематизувати їхні знання про вивчений географічний комплекс [8]. Рекомендації дослідника не втратили актуальності й сьогодні.

Грунтовне дослідження було проведено з питання використання технічних засобів та наочних посібників для допоміжних шкіл (Т.Й. Пороцька). Було доведено вагоме значення навчального кіно як засобу, що сприяє проведенню всієї навчально-виховної роботи в школі на більш високому педагогічному рівні, розвитку в учнів уваги, образного мислення та мовлення.

У цей самий період на шпальтах педагогічної періодики починає висвітлюватися низка питань щодо особливостей оволодіння розумово відсталими учнями географічними знаннями та практичними вміннями, можливостей корекції їхньої пізнавальної діяльності за умов удосконалення змісту, методів, засобів, організаційних форм навчання географії (Т.М. Головіна, А.Ф. Гусев, Ю.К. Зубрилін та ін.).

Аналіз архівних документів та літературних джерел із досліджуваної проблеми засвідчив, що наприкінці 1960-х років закладалися методичні основи географічної освіти учнів із вадами розумового розвитку на основі формування теоретичної концепції нової системи корекційної роботи в установах спеціального типу.

Вагомою методичною підтримкою для вчителів географії допоміжних шкіл України у 1970 – 80-ті роки стали наукові праці І. Г. Єременко, в яких розвивалися теоретичні положення й узагальнювалися практичні здобутки українських дефектологів. Ученим досліджено специфіку процесу навчання у допоміжній школі, розкрито корекційну сутність уроку й особливості його організації. На основі аналізу наукових досліджень та досвіду роботи допоміжної школи вченим було визначено та науково обгрунтовано зміст освіти учнів із вадами розумового розвитку, принципи й методи навчання. Окремо розглянуто питання завдань курсу географії, особливості проведення пропедевтичної роботи в молодших класах. Ці дослідження

допомогли вчителям піднести рівень навчання і виховання учнів на уроках географії в допоміжних школах України.

На початку 1970-х рр. були закладені підвалини використання краєзнавчого принципу як основи всього педагогічного процесу з 1-го по 8-й класи (Т.Й. Пороцька). Учена висловила багато цікавих міркувань щодо важливості краєзнавства в поєднанні навчання географії з життям у підготовці учнів до трудової діяльності, оскільки краєзнавчі екскурсії прищеплюють любов до природи, ознайомлюють учнів з особливостями рідного краю, культурою та побутом його населення. Крім того, під час екскурсій учні набувають багатьох умінь і навичок, що стануть їм у пригоді в подальшому житті. Зосередження уваги при формуванні географічних понять на місцевому матеріалі зробило навчання географії більш доступним для школярів і практично спрямованим.

Неабиякий вплив на розвиток методичних основ навчання географії в допоміжній школі справили експериментальні дослідження й наукові розробки вчених-дефектологів (І.В. Кабелко, В.С. Ликий, І.М. Бгажнокова, Р.Б. Каффеманас, О.І. Липецька). Завдяки одержаним під час досліджень даним уточнювалися психологічні особливості формування уявлень у розумово відсталих дітей, вивчалася функціональна роль раніш набутих знань у розвитку мислення старших школярів, визначалися можливості учнів самостійно виконувати різноманітні навчальні завдання з географії та типові утруднення, які вони зустрічають при цьому. Це зумовило розробку і впровадження у шкільну практику дидактичного прийому порівняння; системи спеціальних прийомів, що формують та укріплюють у школярів навички аргументованого доведення; завдання для самостійного виконання учнями з початкового курсу фізичної географії; системи педагогічних прийомів та методів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів допоміжної школи. Застосування на практиці розроблених науковцями новацій позитивно позначилося на якості засвоєння розумово відсталими школярами географічних знань та умінь, сприяло розвитку їхнього сприйняття, просторових уявлень, мислення й пам'яті.

Особливо значуща роль у розвитку методики навчання географії розумово відсталих учнів належить Т.І. Пороцькій. Учена брала активну участь у розробленні навчальних планів і програм, підручників із географії. Виданий нею у 1977 р. посібник «Навчання географії у допоміжній школі» містив конкретні методичні поради з перспективного планування та проведення уроків географії в усі роки навчання, зв'язки щодо використання відповідного матеріалу підручника до кожного уроку тощо [6]. Цей багатий цікавим, науково достовірним, методично цінним матеріалом посібник допоміг не одному вчителю географії допоміжної школи вирішувати актуальні завдання навчання й виховання дітей, готувати їх до життя в суспільстві.

Роль вивчення географії в корекційно-виховному процесі, у розв'язанні питань соціальної адаптації вихованців допоміжних шкіл зумовила вихід книги В. М. Синьова «Корекційна робота на уроках географії та природознавства» [9]. Перший її розділ присвячено специфіці роботи з формування географічних знань у

розумово відсталих школярів. В. М. Синьовим було глибоко й ґрунтовно висвітлено труднощі в оволодінні учнями географічним матеріалом, надано рекомендації щодо їх усунення за спеціальної корекційної спрямованості навчального процесу. Автором наведена цілісна система роботи, присвячена питанню роботи з формування та систематизації уявлень школярів про географічні об'єкти та явища. Ця книга стала досить популярною серед учителів географії, оскільки реалізація на практиці поданих рекомендацій сприяла поліпшенню результативності корекційно-виховної роботи на уроках географії в допоміжній школі.

Важливим напрямом удосконалення корекційної роботи в допоміжній школі є підвищення ефективності методів навчання, серед яких одне з найголовніших місць належить наочності. Вивчення зазначеної проблеми знаходилося в полі зору українського олігофренопедагога В.О. Липи, який визначив шляхи досягнення кращих результатів у навчанні географії розумово відсталих школярів на основі підвищення ефективності використання символічної наочності (1988) [3]. Проведене дослідження розкрило ефективні у корекційному відношенні шляхи вдосконалення роботи з символічною наочною в навчальному процесі допоміжної школи й показало певні потенційні можливості розвитку пізнавальної діяльності (зокрема, абстрактного та просторового мислення) розумово відсталих школярів. Викликають інтерес і заслуговують уваги погляди вченого щодо проведення спеціальної картографічної пропедевтики, введення якої у молодших класах дозволило зробити процес засвоєння загальногеографічного матеріалу більш успішним, добитися розуміння учнями карти та усвідомленого співвіднесення географічних знань з картою.

Суттєвим здобутком для теорії і практики навчання географії учнів із інтелектуальними вадами стало наукове дослідження Т.М. Федорової, в якому розкривалася система роботи з підручником із географії в старших класах допоміжної школи. Запропонована

вченою система роботи з підручником давала змогу формувати й закріплювати раціональні вміння самостійної роботи з книгою, сприяла засвоєнню географічних відомостей.

Висновки. Теорія і практика навчання географії дітей із вадами розумового розвитку в період 1945–1990 рр. досягла значного рівня розвитку. Відбулися позитивні зміни у побудові навчальної програми з географії, яка стала враховувати пізнавальні можливості розумово відсталих школярів та відображати необхідний рівень розвитку географічної науки. Значна увага (у зв'язку зі змінами у програмі) почала приділятися підготовці нових підручників, створенню навчально-наочних посібників (таблиці, діафільми, кінофільми та ін.). Актуальності набувало питання розробки методики навчання географії, особливо плідними у цьому відношенні були 1960 – 1980-ті роки. Наукові дослідження та методичні напрацювання І.М. Бгажнокової, Т.М. Головіної, Р.Б. Каффеманаса, В.С. Ликого, Е.І. Липецької, Т.Й. Пороцької, В.М. Синьова та інших учених створили теоретико-методологічну базу шкільної географічної освіти учнів із вадами розумового розвитку в Україні.

Поряд із суттєвими недоліками через значну заплітованість змісту навчання географії у зазначений період, що проявлялося передусім у посиленні ідеологічної спрямованості навчальних книг та посібників для учнів, спостерігаємо поштовх до оновлення шкільної географічної освіти дітей із інтелектуальними вадами. Посилювалася методична допомога вчителів географії допоміжних шкіл України за рахунок впровадження у шкільну практику розроблених науковцями спеціальних прийомів та методів навчання.

Аналіз архівних документів та літературних джерел з проблеми дослідження дозволяє дійти висновку, що діяльність вчених-дефектологів та вчителів практиків в період 1945–1990 рр. сприяє виведенню шкільної географічної освіти дітей із інтелектуальними вадами на новий рівень.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бондар В.І. Золотоверх В.В. Історія олігофренопедагогіки: підручник для студентів вищих навчальних закладів. - К.: Знання, 2007. - 375 с.
Bondar V.I., Zolotoverkh V.V. Istoriya olihofrenopedahohiky: pidruchnyk dlya studentiv vyshchikh navchal'nykh zakladiv [History of oligophrenopedagogic: textbook for universities students]. - K.: Znannya, 2007. - 375 s.
2. Ликий В.С. Образовательно-коррекционное значение использования самостоятельной работы на уроках географии во вспомогательной школе / В. С. Ликий: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - К., 1975. - 21 с.
Likiy V.S. Obrazovatel'no-korreksionnoye znacheniye ispol'zovaniya samostoyatel'noy raboty na urokakh geografii vo vspomogatel'noy shkole [Educational and correctional meaning of self-guided work usage on Geography lessons for mentally retarded pupils] / V. S. Likiy: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. - K., 1975. - 21 s.
3. Липа В. А. Использование символической наглядности в обучении учащихся вспомогательных школ / В. А. Липа: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1982. - 18 с.
Lipa V. A. Ispol'zovaniye simvolicheskoy naglyadnosti v obuchenii uchashchikhsya vspomogatel'nykh shkol [Usage of symbolic extensiveness for mentally retarded pupils tuition] / V. A. Lipa: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. - M., 1982. - 18 s.
4. Липецкая Е.И. Коррекционная роль дидактического приема сравнения в процессе формирования географических понятий у учащихся 5–6 классов вспомогательной школы / Е.И. Липецкая: дис. ... канд. пед. наук. - Л., 1974. - 181 с.
Lipetskaya Ye.I. Korreksionnaya rol' didakticheskogo priyema sravneniya v protsesse formirovaniya geograficheskikh ponyatiy u uchashchikhsya 5-6 klassov vspomogatel'noy shkoly [Correctional role of didactic method of comparison in process of formation of geographical notions among mentally retarded pupils in 5th – 6th form] / Ye.I. Lipetskaya: dis. ... kand. ped. nauk. - L., 1974. - 181 s.
5. Одинченко Л.К. Развитие специальной освіти розумово відсталих учнів в Україні (1918-1941 рр.): дис. ... канд. пед. наук. - К., 1996. - 204 с.
Odinchenko L.K. Rozvitok spetsial'noi osviti rozumovo vidstalikh uchniv v Ukraini (1918-1941 rr.): [Development of special education of mentally retarded children in Ukraine (1918 – 1941)]: dis. ... kand. ped. nauk. - K., 1996. - 204 s.
6. Пороцкая Т. И. Обучение географии во вспомогательной школе / Т. И. Пороцкая. - М., 1977. - 167 с.
Porotskaya T. I. Obuchenije geografii vo vspomogatel'noy shkole [Geographical education in schools for mentally retarded children] / T. I. Porotskaya. - M., 1977. - 167 s.
7. Синьов В.М. Активізація розумової діяльності учнів допоміжної школи на уроках географії / В.М. Синьов. - К., 1967. - 40 с.

Sin'ov V.M. *Aktivizatsiya rozumovoi diyal'nosti uchniv dopomizhnoi shkoli na urokakh geografii* [Hyperphrenia of mentally retarded pupils on Geography lessons] / V.M. Sin'ov. – K., 1967. – 40 s.

8. Синеv В.Н. Изучение причинно-следственных связей на уроках географии во вспомогательной школе / В.Н. Синеv: дис. ... канд. пед. наук. – М., 1968. – 238 с.

Sinev V.N. *Izucheniye prichinno-sledstvennykh svyazey na urokakh geografii vo vspomogatel'noy shkole* [Cause-and-effect relations

study on Geography lessons in schools for mentally retarded children] / V.N. Sinev: dis. ... kand. ped. nauk. – M., 1968. – 238 s.

9. Синеv В.Н. Коррекционная работа на уроках географии и естествознания во вспомогательной школе / В.Н. Синеv, Л.С. Стожок. – К., 1977. – 85 с.

Sinev V.N. *Korreksionnaya rabota na urokakh geografii i yestestvoznaniya vo vspomogatel'noy shkole* [Correctional work on Geography and Natural Science lessons in schools for mentally retarded children] / V.N. Sinev, L. S. Stozhok. – K., 1977. – 85 s.

Golovata A.O. Methodical aspects of teaching Geography in schools for mentally retarded children (1945 – 1990)

Abstract. Complex process of training methods development in teaching Geography for mentally retarded children in Ukraine (1945 – 1990) is shown on the ground of constructive – critical analysis of experimental studies, scientific papers and methodological rationales. Influence of politicized education content on development of geographical education of mentally retarded pupils in Ukraine in specified period is considered. Scientific achievements which helped to build theoretical and methodological background for geographic education of mentally retarded pupils in Ukraine are analyzed.

Keywords: school geographic education, mentally retarded pupils, experimental studies, training method in geographical education

Головатая А.А. Методические аспекты обучения географии учащихся вспомогательных школ (1945 – 1990 гг.)

Аннотация. На основе конструктивно-критического анализа экспериментальных исследований, научных работ и методических пособий освещено сложный исторический процесс развития методики обучения географии детей с недостатками умственного развития в Украине с 1945 по 1990 годы. Рассмотрено влияние политизированности содержания образования на развитие географического образования умственно отсталых учеников в Украине в данный период. Проанализированы научные достижения ученых, на основе которых была создана теоретико-методологическую база школьного географического образования учащихся с недостатками умственного развития в Украине.

Ключевые слова: школьное географическое образование, ученики с интеллектуальными недостатками, экспериментальное исследование, методика обучения географии